

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Lisa Hammarlund

Är lagen otillräcklig för de otillräkneliga? Om straffbarheten för psykiskt störda lagöverträdare

LAGF03 Rättsvetenskaplig uppsats

Kandidatuppsats på juristprogrammet
15 högskolepoäng

Handledare: Uta Bindreiter

Termin: VT 2018

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	2
FÖRORD	3
1 INLEDNING	4
1.1 Allmänt	4
1.2 Syfte	5
1.3 Frågeställningar	5
1.4 Avgränsning	5
1.5 Perspektiv och metod	6
1.6 Forskningsläge	6
1.7 Material	6
1.8 Disposition	7
DEL I	9
2 BEGREPP OCH REFORMER	9
2.1 Begreppet tillräknelighet	9
2.2 Lagreformer sedan brottsbalkens ikraftträdande	10
2.2.1 Lagtekniska reformer	10
2.2.2 Tanken om ett återinförande väcks	11
2.2.3 Delreformer i väntan på vidare utredning	12
DEL II	13
3 DAGENS REGLERING	13
3.1 Gällande rätt	13
3.1.1 Brottsbegreppet och skuldprincipen	13
3.1.2 Särbehandlingen av psykiskt störda lagöverträdare	13
3.2 Tillämpning i praktiken	15
3.2.1 NJA 1998 s 162	15
3.2.2 NJA 2004 s 702	16

4	PSYKIATRILAGSUTREDNINGENS FÖRSLAG	17
4.1	Syfte och huvuddrag	17
4.2	Utformning av tillräknelighetsbegreppet	17
5	DEN SAMHÄLLELIGA DEBATTEN	19
5.1	Skuldfrågan	19
5.2	Den lagtekniska problematiken	19
5.3	Begreppet	21
5.4	Internationella aspekter	21
DEL III		22
6	TIDEN INNAN BROTTSBALKEN	22
6.1	De olika straffrättsskolorna	22
6.2	1864 års strafflag	24
6.3	Förändringar i början på 1900-talet	24
6.4	Debatten som genererade brottsbalken	25
6.5	Förslag till skyddslag	27
DEL IV		29
7	ANALYS OCH REFLEKTIONER	29
7.1	Analys	29
7.2	Avslutande reflektioner	33
BILAGA A		34
KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING		35
RÄTTSFALLSFÖRTECKNING		39

Summary

As a result of the enforcement of the Swedish Penal Code 1965 the distinction between accountable and unaccountable offenders were taken away. Every individual was from here on to be considered responsible for their acts and were able to be brought to justice. This legal system has received a lot of critic during the past decades from both legal experts and from the Swedish Government Official Reports. A re-integration with accountability as a requirement for sentence has been advised during a long time, but for the present no major reform has taken place.

This legal history essay has had the purpose to examine what affected the legislator not to include the system with accountability in the new legal system, and why we in present day appear desirously to bring it back. The study has revealed that the legislator at the time for the reform considered the requirement of accountability to be superfluous, which makes today's discussion even more interesting. The study has shown that the debate between the classic criminal law ideology and the positive criminal law ideology played an essential role in the work with the criminal legislation reform. The positive ideology became predominant and the attitude of treatment became the beacon of the new criminal legislation.

The issue of responsibility and culpability for mentally ill offenders, the so-called "unaccountable", has nevertheless been finished. The debaters and analyzers seem, in spite the fact that the model was considered unneeded in the 1960s, willing to go back to a criminal legislation with a requirement of accountability. Today's attitude can according to this analysis presumably be explained to be a backlash against the positive criminal law ideology and a return to the classic criminal law ideology. The matter of the main purpose of criminal legislation has reverted to an image of retribution and public security.

Sammanfattning

I samband med införandet av brottsbalken 1965 togs uppdelningen mellan otillräkneliga och tillräkneliga lagöverträdare bort. Alla människor skulle från och med reformen anses vara ansvariga för sina handlingar och kunna dömas i domstol. Denna modell har under de senaste decennierna fått stark kritik av både verksamma jurister och statliga utredningar. En återgång till ett tillräknelighetskrav i strafflagstiftningen har förespråkats under lång tid men ännu har ingen större reform vidtagits.

Denna rättshistoriska uppsats har haft till syfte att utreda vad som påverkade lagstiftaren att utesluta tillräknelighetskravet 1965, och varför flertalet samhällsdebattörer i dagsläget tycks angelägna att återinföra kravet. I undersökningen har det kommit fram att lagstiftaren vid införandet av brottsbalken ansåg tillräknelighetskravet som överflödigt vilket gör dagens debatt än mer intressant. Undersökningen har visat att den ideologiska debatten mellan å ena sidan den klassiska straffrättsskolan, å andra sidan den positiva skolan kom att spela en avgörande roll vid reformarbetet av strafflagstiftningen. Den positiva skolan tog sedermera överhanden och vårdideologin fick vägleda den nya strafflagstiftningen.

Debatten om ansvar och skuld för psykiskt störda lagöverträdare, de så kallade ”otillräkneliga”, har däremot aldrig avstannat. Dagens samhällsdebattörer och utredare tycks, trots att modellen på 1960-talet ansågs obehövlig, vilja återgå till en strafflagstiftning med ett tillräknelighetskrav. Dagens syn kan enligt undersökningen förmodligen förklaras som en motreaktion på den positiva straffrättsskolan och en återgång till den klassiska straffrättsskolan. Synen på vad strafflagstiftningens huvudsakliga syfte är har återgått till en föreställning om vedergällning och skydd för samhället.

Förord

Jag vill tacka min handledare Uta Bindreiter för givande diskussioner och råd under skrivandets gång. Jag vill även tacka min mor och mina vänner för korrekturläsning och uppmuntrande ord. Ett särskilt tack till min pojkvän och sänre hälft som alltid ställt upp som bollplank för alla mina idéer.

Lisa Hammarlund,

Lund, 2018-05-21

1 Inledning

1.1 Allmänt

Sverige är ett av få länder i världen som inte tillämpar den så kallade tillräknelighetsläran. Det enbart Sverige, Grönland och tre amerikanska delstater har en annan hantering av psykiskt störda lagöverträdare.¹ En rättsordning som är byggd på tillräknelighet behandlar den som anses vara otillräknelig, exempelvis på grund av psykisk störning, skuldfri och därmed straffri. I Sverige tillämpas, sedan brottsbalkens ikraftträdande, en modell där lagöverträdare med psykisk störning istället får en särbehandling i påföljdsledet. Den psykiskt störde anses följaktligen vara skyldig till brottet, men kan få en annan påföljd än den som inte bedöms vara psykiskt störd.

Frågan om straffbarheten för psykiskt störda lagöverträdare har beskrivits som en av de svåraste och mest långdragna debatterna inom straffrätten.² Synen på skuld, ansvar och straff förändras kontinuerligt vilket syns tydligt både på lagreformer och på hur vi, samhället, reagerar på straffsystemets makt.

De senaste decennierna har diskussionen kring ett återinförande av tillräknelighetsmodellen blommat upp, både inom statliga utredningar och bland verksamma jurister. Uppsatsen kommer att jämföra de senaste utredningarna och diskussionerna kring ett återinförande av kravet med de diskussioner som fördes samt de förarbeten till brottsbalken som gjordes inför att kravet togs bort.

¹ Rönnblom s. 365.

² SOU 2012:17 s. 521.

1.2 Syfte

Syftet med uppsatsen är försöka fastställa vad anledningen till dagens debatt om ett återinförande av ett tillräknelighetskrav är, och varför lagstiftaren tycks obenägen att införa kravet i svensk straffrätt.

1.3 Frågeställningar

För att uppnå uppsatsens syfte kommer följande frågor besvaras:

- Vad påverkade lagstiftaren att inte ta med tillräknelighetskravet i brottsbalken 1965?
- Hur ser dagens debatt ut och varför är lagstiftaren avog inställd till att återinföra tillräknelighetskravet?
- Finns det några likheter mellan den debatt som fördes i början på 1900-talet och den som förs nu?
- Vad är det som gör att dagens samhälle tycker att Sverige är redo för ett tillräknelighetskrav, när 1960-talets samhälle ansåg att kravet var överflödigt?

1.4 Avgränsning

Uppsatsen kommer enbart behandla brottsbalken på en mer djupgående nivå. Andra lagstiftningar, exempelvis lagar om den rättspsykiatriska undersökningen, har betydelse för ämnet men kommer inte beröras här med anledning av det begränsade utrymmet.

Ämnen så som självförvållat, tillfälligt tillstånd samt behandlingen på rättspsykiatriska inrättningar är områden som starkt påverkar diskussionen i utredningarna och debatten. Det hade dock varit alldeles för omfattande att ta upp allt som diskuterats i utredningarna, därför kommer resonemangen kring begreppet tillräknelig samt skuldfrågan ligga i fokus.

1.5 Perspektiv och metod

För att svara på frågeställningarna och uppnå syftet, är uppsatsen skriven med utgångspunkt i ett rättsutvecklingsperspektiv. Detta eftersom det möjliggör att belysa hur lagstiftningen förändrats och påverkats av samhällskontexten under tidens gång.

I den del av uppsatsen där gällande rätt behandlas används en rättsdogmatisk metod för att med hjälp av lagstiftning, praxis och förarbeten utreda rådande rättsläge.³ Vidare används en rättshistorisk metod för att bearbeta historiskt material och rättskällor och därmed redogöra för hur utvecklingen av straffbarheten för psykiskt störda lagöverträdare har sett ut.

1.6 Forskningsläge

Frågan om tillräknelighetskravet har diskuterats länge i både politiska och juridiska sammanhang. I svensk rättsutveckling har begreppet tillräknelig varit särskilt aktuell de senaste hundra åren. Framstående namn inom doktrin har varit bland annat Sten Heckscher, Suzanne Wennberg samt Claes Lernestedt. Vad gäller tiden innan brottsbalken var Olof Kinberg den som förknippades närmast med diskussionen.

1.7 Material

Grunden för arbetet har varit lagförarbeten så som propositioner och statens offentliga utredningar⁴. Eftersom uppsatsen främst behandlar lagstiftarens avsikter och idéer ges dessa mest utrymme.

Hur lagstiftaren resonerar påverkas i många avseenden av hur samhällsdebatten ser ut. För att visa på kritiska aspekter på dåtida och nutida

³ Korling och Zamboni, s. 21 ff.

⁴ Förkortas SOU.

lagreglering används litteratur och artiklar skrivna av jurister och rättspsykiatriker under de olika tidsperioderna. Som nämnt var Olof Kinberg en av de mest aktiva inom debatten inför brottsbalken. Därför används både böcker och artiklar skrivna av honom för att visa på hur han resonerade, eftersom mycket av hans åsikter inspirerade reformen.

Uppsatsens historiska inslag har utgått från, bortsett från lagförarbeten, Rogers Qvarsells bok *Utan vett och vilja*. Boken tar tydligt upp både historiska fakta men även de kritiska synvinklarna som har påverkat lagreformerna.

1.8 Disposition

Uppsatsens disposition följer inte en kronologisk tidslinje. Det finns ett syfte med detta till synes ologiska upplägg. I Del I presenteras de lagreformer som har genomförts sedan brottsbalken trädde i kraft 1965.

Del II tar upp gällande rätt, tillämpning samt den senaste utredningen. Del II presenterar också ett urval av argument som aktiva debattörer har tagit upp gällande ett införande av tillräknelighetsbegreppet.

Del III tar upp hur straffsystemet såg ut innan brottsbalken, då Sverige tillämpade en tillräknelighetsmodell. Denna del tar även upp den samhälleliga diskussionen kring borttagandet av begreppet samt hur lagstiftaren resonerade i och med detta.

Den sista delen, Del IV, består av analys och diskussion av uppsatsen. Del IV avser också att besvara de frågeställningar som ställts upp.

Dispositionen eftersträvar att tydligt visa på skillnaderna och likheterna mellan den nutida och dåtida debatten. Lagreformerna efter brottsbalkens ikraftträdande visar på hur bestämmelserna kontinuerligt har förändrats för att landa i nu gällande rätt och det senaste förslaget. Detta ger en förståelse

för varför debatten kring ämnet har blossat upp. Lagutvecklingen och debatten, Del II, jämförs sedan med debatten och lagutvecklingen under första halvan av 1900-talet, Del III.

Del I

2 Begrepp och reformer

2.1 Begreppet tillräknelighet

Frågan om vem som ska kunna hållas ansvarig för sina handlingar går tillbaka till innan vår tidräkning. Enligt Aristoteles var det endast den som utförde handlingen frivilligt som skulle klandras. En handling var frivillig om två förutsättningar var uppfyllda: handlingen var inte påtvingad och personen som utfört handlingen hade haft insikt i vilka effekter handlandet fick. Endast den som uppfyllde dessa krav skulle anses vara skyldig och fick därmed straffas. Aristoteles teori om straffansvar återfinns i nästintill alla rättsordningar världen över.⁵

På tidigt 1900-tal tolkades ordet tillräknelig som ett rättssubjekt som uppfyller de psykologiska förutsättningar som krävs för att dess handlingar ska framkalla rättsverkningar.⁶ Idag har begreppet en likartad tolkning. Enligt Svenska Akademien är en person tillräknelig om ifrågavarande kan bedöma sina handlingar och hållas ansvarig för dem, som har straffrättslig ansvarsförmåga eller är vid sina sinnens fulla bruk.⁷

Trots dessa till synes klara definitioner av begreppet har det visat sig svårtolkat i praktiken. Det är svårt att veta ifall någon insett vad som är rätt och fel samt om vederbörande har haft kontroll över sina gärningar. Problem kan uppstå vid gränsdragningen av å ena sidan det som medför straffrihet och å andra sidan det som enbart är obetänksamhet eller avvikande moraliska uppfattningar. Rekvisiten för otillräknelighet sammanfaller i princip med betydelsen av en allvarlig psykisk störning.⁸

⁵ Radovic och Anckarsäter s. 20 f.

⁶ Nordisk familjebok s. 57.

⁷ SAOB, Spalt T 1334 band 34.

⁸ Radovic och Anckarsäter s. 48.

2.2 Lagreformer sedan brottsbalkens ikraftträdande

2.2.1 Lagtekniska reformer

I slutet på 1980-talet upphävdes den ursprungliga lydelsen för psykiskt störda lagöverträdare som då fanns i balkens 33:e kapitel. Bestämmelserna flyttades till 29:e samt 30:e kapitlet och förblev nästintill oförändrade.⁹ I samma reform gjordes djupgående förändringar för val av påföljd. Tidigare hade domstolen haft stor handlingsfrihet och individualpreventiva överväganden i det enskilda fallet låg till grund för bedömningen. Reformen innebar ett införande av *straffvärde*, vilket medförde mer precisa riktlinjer för påföljdsbestämmelserna.¹⁰ Straffvärdet är i princip detsamma som brottets svårhetsgrad och bestäms utifrån en bedömning av den skada som åsamkas offret samt gärningsmannens skuld.¹¹

Ett par år senare eftersträvades en begränsad räckvidd av den grupp som omfattades av den straffrättsliga särställningen. Detta uppnåddes genom en reform 1992 där den ursprungliga definitionen ”sinnessjukdom, sinnesslöhet eller annan själslig abnormitet av så djupgående natur att den måste anses jämställd med sinnessjukdom” ersattes med begreppet vi har i dagsläget, ”allvarlig psykisk störning”.¹² Även om begreppet allvarlig psykisk störning gavs en vidare innebörd än vad tidigare begrepp gjort, var tanken att bedömningen skulle göras med beaktande av störningens art såväl som grad.¹³ Det fanns inget uttryckligt krav på en högre grad av psykisk störning. Det behövde dock handla om en mer påtaglig psykisk störning, eftersom den tilltalade skulle ha en stark nedsatt förmåga att kontrollera sitt handlande till följd av störningen för att omfattas av bestämmelsen.¹⁴

⁹ Wennberg (1999/00) s. 628.

¹⁰ SFS 1988:942; Prop. 1987:120 s. 39 ff.

¹¹ Asp och von Hirsch s. 151; Asp, Ulväng och Jareborg s. 28.

¹² SFS 1991:1138; Prop. 1990/91:58 s. 6.

¹³ Prop. 1990/91:58 s. 86 f., 453 f. och 531.

¹⁴ Prop. 1990/91:58 s. 474 och 530.

2.2.2 Tanken om ett återinförande väcks

1996 presenterade Straffansvarsutredningens sitt betänkande där de förespråkade en återgång till modellen innan brottsbalken. De ville ha ett krav på ansvarsförmåga och därmed ett återinförande av tillräknelighetskravet. Anledningen till detta var, enligt utredningen, att större vikt lades vid ansvar och skuld vid den tiden än vad det hade gjorts ca 30 år tidigare när reglerna gällande psykiskt störda infördes i brottsbalken. Utredningen menade att Sverige hade lämnat behandlingsideologin¹⁵ och de individualpreventiva tankarna som florerade på 1950-talet och dessförinnan, och istället hade gått över till en straffpolitik riktad mot den brottsliga gärningen.¹⁶ Detta var första gången en önskan om tillbakagången till tillräknelighetskravet fördes upp i en utredning. Betänkandet fick dock inget genomslag hos regeringen.

Psykansvarskommittén lade år 2002 fram en utredning där de påvisade behovet av att ”renodla vad som är vad” i hanteringen av psykiskt störda lagöverträdare.¹⁷ Kommittén talade även här för ett återförande av tillräknelighetskravet, där gruppen människor som skulle omfattas av begreppet var de med mest allvarlig psykisk störning. Tanken var att omformuleringen skulle göra att en mycket snävare grupp skulle beröras, jämfört med de som definierades som ”allvarligt psykiskt störda”.¹⁸

Psykansvarskommittén tog upp för- och nackdelar med att införa tillräknelighetskravet. De förde bland fram att krav på att gärningspersonen har haft faktisk förmåga att följa lagen är nödvändigt för att utdöma ansvar, vilket stämmer överens med skuldprincipen som är en av straffrättens grundläggande principer.¹⁹ Även de internationella aspekterna spelade en stor roll enligt kommittén. Att Sverige var ett av få länder som inte har ett tillräknelighetskrav skapade enligt utredningen olika praktiska problem, exempelvis vid överförande av verkställighet. Argument mot ett införande

¹⁵ Se avsnitt 6.1.

¹⁶ SOU 1996:185 s. 521 ff.

¹⁷ Lernestedt s. 120.

¹⁸ SOU 2002:3 s. 247.

¹⁹ SOU 2002:3 s. 231.

var bland annat att behandlingstanken, humanitära och brottspreventiva skäl samt att en rättsordning utan ett tillräknelighetkrav motverkar särbehandling och stigmatisering.²⁰ Kommitténs ställningstagande slutade i att argumenten för ett införande vägde tyngre än argumenten mot.²¹ Regeringen ansåg dock att det krävdes ytterligare utredning innan förslagen kunde genomföras.²²

2.2.3 Delreformer i väntan på vidare utredning

Regeringen lade tvärtom inte straffansvarsfrågan åt sidan utan arbetet med bestämmelserna för psykiskt störda lagöverträdare fortlöpte. 2007 slog regeringen igenom en mindre reform gällande påföljdsregleringen. Reformen innebar att *förbudet* att döma till fängelse för brott som begåtts under påverkan av allvarlig psykisk störning ersattes av en *presumption* att annan påföljd än fängelse ska utdömas. Fängelse kunde dock dömas ut om det fanns synnerliga skäl.²³ Det fanns fortfarande de som omfattades av ett absolut fängeseförbud, nämligen den grupp av människor som enligt Psykansvarskommitténs förslag var otillräkneliga.²⁴

Regeringen höll med om att lagstiftningen för psykiskt störda lagöverträdare var i behov av en större reform. Dock menade den att det krävdes fortsatta överväganden och alla frågor kring förslaget inte hade behandlats, därför fanns det inte förutsättningar att genomföra den reform som utredningen föreslagit.²⁵

Fyra år efter detta, 2012, lades en ny utredning fram. Även detta förslag tog upp införandet av tillräknelighetsbegreppet. Mer om utredningens innehåll tas upp i kapitel 4. Vad som kan sägas är dock att utredningen i dagsläget (maj 2018) inte resulterat i någon proposition eller lagändring.

²⁰ SOU 2002:3 s. 238 ff.

²¹ SOU 2002:3 s. 245 ff.

²² Prop. 2007/08:97 s. 15.

²³ Prop. 2007/08:97 s. 37 ff.

²⁴ SOU 2012:17 s. 508.

²⁵ Prop. 2007/08:97 s. 15.

DEL II

3 Dagens reglering

3.1 Gällande rätt

3.1.1 Brottsbegreppet och skuldprincipen

En handling anses vara ett *brott* om nedan angivna förutsättningar är uppfyllda. För det första ska det röra sig om en otillåten gärning: rekvisiten i en specifik straffbestämmelse ska vara uppfyllda och gärningspersonen ska ha haft kontroll över händelseförloppet. Det ska inte ha funnits några rättfärdigande omständigheter. För det andra ska rekvisiten för personligt ansvar vara uppfyllda: gärningen ska ha begåtts med uppsåt eller oaktsamhet och det ska inte föreligga några ursäktande omständigheter.²⁶ Ett uppsåt förutsätter någon form av vilja eller medvetet handlande hos gärningspersonen. Om uppsåt inte kan styrkas kan personen inte anses ha haft avsikt med handlingen och därmed inte anses vara skyldig till brott.²⁷ Det är den andra delen i prövningen som utgör *skuldprincipen*, vilken stadgar att enbart den som uppvisat skuld ska kunna hållas straffrättsligt ansvarig.²⁸

3.1.2 Särbehandlingen av psykiskt störda lagöverträdare

Om domstolen bedömer att uppsåtskravet är styrkt kan således den tilltalade dömas till påföljd. I 30 kap 6 § brottsbalken finns en presumtion om att en person som har begått brott och lider av en allvarlig psykisk störning i första hand ska dömas till annan påföljd än fängelse. För att presumtionen ska vara uppfylld krävs ett orsakssamband mellan störningen och brottet.²⁹ Presumtionen mot fängelse kan emellertid brytas. Detta kan i regel ske om

²⁶ Asp, Ulväng och Jareborg s. 66.

²⁷ Rönnblom s. 365.

²⁸ Asp, Ulväng och Jareborg, s. 269 ff.

²⁹ Karnov internet, brottsbalk (1962:700) 30 kap 6 §, not 1392, 2018-05-13.

straffvärdet är över fyra år och om vårdbehovet är begränsat. Prövningen ska dock göras genom en helhetsbedömning och med restriktivitet.³⁰ Enligt sista stycket i samma paragraf ska den tilltalade vara fri från påföljd om domstolen finner att någon påföljd inte bör utdömas. Detta kan bland annat bli fallet då behov av vård inte finns vid tiden för domen.³¹

Rättspsykiatrisk vård utdöms om det med hänsyn till den psykiskt stördes tillstånd och personliga förhållanden i övrigt är påkallat, 31 kap 3 § brottsbalken. Vid prövningen görs en helhetsbedömning där både vårdbehovet och skyddsaspekterna tas hänsyn till. Det finns inget krav på att brottet ska ha begåtts under inflytande av den psykiska störningen. Kravet är att behovet finns vid tiden för domen.³² Följaktligen krävs det, för överlämnande till psykiatrisk vård, att gärningspersonen lider av en psykisk störning vid tillfället för domen, att vederbörande är i behov av vård samt att straffvärdet ligger på fängelsenivå.³³

Psykiskt störda lagöverträdare erhåller ytterligare en särställning, vad gäller bedömning av straffvärdet. Enligt 29 kap 3 § brottsbalken ska domstolen beakta om den tilltalade till följd av en allvarlig psykisk störning haft nedsatt förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt. Bestämmelsen tillämpas bland annat när den tilltalade lider av en psykisk störning, men störningen inte är tillräckligt allvarlig för att 30 kap 6 § ska bli tillämplig. Istället blir konsekvensen att den tilltalades straffvärde reduceras.³⁴ Exempel på detta tillstånd kan enligt förarbeten vara om den tilltalade upplevt sig vara styrd av utomstående och därför haft nedsatt förmåga att påverka handlandet.³⁵

³⁰ Prop. 2007/08:97 s. 39 f.

³¹ Karnov internet, brottsbalk (1962:700) 30 kap 6 §, not 1400, 2018-05-13.

³² Karnov internet, brottsbalk (1962:700) 31 kap 3 §, not 1430, 2018-04-17.

³³ Karnov Lexino, brottsbalk (1962:700) 31 kap. 3 §, 2018-04-17.

³⁴ Karnov Lexino, brottsbalk (1962:700) 29 kap. 3 §, 2018-04-17.

³⁵ Prop. 2007/08:97 s. 37.

3.2 Tillämpning i praktiken

För att visa på hur bestämmelserna för psykiskt störda lagöverträdare tillämpas i praktiken presenteras två rättsfall. Båda målen rör våldsbrott där domstolen behövt ta ställning till påföljdsfrågan på grund av en psykisk störning hos gärningspersonen. Jämförandet mellan dessa två rättsfall syftar till att visa på hur domstolens bedömning är beroende av den rättspsykiatriska undersökningen. De till synes lika fallen har två skilda utfall, vilka beror till stora delar på läkarnas psykiatriska utredningar.

3.2.1 NJA 1998 s 162

I fallet hade gärningsmannen knivhuggit sin fru i ryggen och halsen vilket hade lett till att hon förblödde och dog på platsen. Mannen erkände att han uppsåtligt berövat sin fru livet, vilket kunde stödjas av vittnesmål och uttalanden från sakkunniga. Domstolen gjorde därför ingen ingående bedömning i uppsåtsfrågan.³⁶ Både tingsrätten och hovrätten inhämtade rättspsykiatriska utlåtanden där läkare kommit fram till att mannen var under påverkan av en psykisk störning, vid brottstillfället så väl som vid tillfället för domen. Dock ansåg varken tingsrätten eller hovrätten att störningen var så pass allvarlig att förutsättningar för överlämnande till rättspsykiatrisk vård fanns och mannen dömdes till fängelse.³⁷

Högsta domstolen³⁸ tog in yttrande från tre sakkunniga som alla bedömde mannen som allvarligt psykiskt störd. HD påpekade att det är upp till domstolen att bedöma om behov av rättspsykiatrisk vård finns. Däremot menade HD att deras prövning blir begränsad om den tilltalade redan är intagen på rättspsykiatrisk vård, domstolen får utgå från att intagningen har skett med rätta. Dessutom påpekade HD att det måste läggas stor vikt vid de

³⁶ NJA 1998:162 s. 165.

³⁷ NJA 1998:162 s. 170.

³⁸ Förkortas HD.

utlåtanden som läkare gjort. HD ändrade hovrättens domslut och dömde mannen till rättspsykiatrisk vård.³⁹

3.2.2 NJA 2004 s 702

Mordet på före detta utrikesminister Anna Lindh har blivit medialt uppmärksammat och har inte gått många förbi. Anna Lindh blev attackerad på NK i Stockholm av en man som knivhögg henne i buken, bröstet samt armarna. Mannen uppgav att han hade hört röster som sade åt honom att han skulle angripa Anna Lindh. Hon fördes till sjukhus men avled av sina skador morgonen efter händelsen.⁴⁰

Alla instanser diskuterade uppsåtsbedömningen men HD avvisade frågan och menade att även om mannen led av psykisk störning torde han bedömas varit likgiltig inför riskerna och att det således inte fanns anledning att inte bedöma angreppet som uppsåtligt. HD hänvisade till domen från 1998 där det fastslagits att rättspsykiatriska utlåtanden begränsar domstolens bedömning i skuldfrågan. Domstolen ska inte själv ska göra en medicinsk bedömning utan endast välja en lämplig påföljd med hjälp av underlaget som lagts fram.⁴¹

Utredningen kring mannens psykiska hälsotillstånd var mycket omfattande. Domstolen ansåg det klarlagt att mannen led av en psykisk störning. Fem olika läkare lade fram sina utlåtanden men de var inte helt överens. Somliga menade att det var ett fall av *allvarlig* psykisk störning, andra inte. HD gjorde bedömningen att störningen inte var att anse som allvarlig och dömde därmed mannen till fängelse på livstid.⁴²

³⁹ NJA 1998:162 s. 171 ff.

⁴⁰ NJA 2004:702 s. 702 ff.

⁴¹ NJA 2004:702 s. 720 och 727.

⁴² NJA 2004:702 s. 721 ff.

4 Psykiatrilagsutredningens förslag

4.1 Syfte och huvuddrag

Efter reformerna 2008 har arbetet kring straffansvar för psykiskt störda pågått och det senaste förslaget presenterades 2012 av Psykiatrilagsutredningen⁴³. Aktuell utredning bygger i stora delar på den utredning som gjordes fyra år tidigare av dåvarande kommitté.⁴⁴ Förändringarna som gjordes 2008 hade som utgångspunkt att de ”inte skulle försvåra ett framtida genomförande av en större reform”.⁴⁵

Syftet med utredningen var, återigen, att se över ansvarsfrågan och hanteringen av psykiskt störda lagöverträdare. PLU tar bland annat upp skuldprincipen och att det enligt denna straffrättsliga princip talar för att en person med en allvarlig psykisk störning inte ska kunna dömas till ansvar.⁴⁶ PLU förespråkar införande av ett tillräknelighetskrav. De menar att en prövning redan vid ansvarsförmågan, istället för vid påföljdsbedömningen, skulle stämma bättre överens med skuldprincipen än vad dagens reglering gör.⁴⁷ PLU understryker också att Sverige är ett av få länder utan ett krav på tillräknelighet.⁴⁸

4.2 Utformning av tillräknelighetsbegreppet

Enligt PLU:s förslag ska prövningen om en tilltalad anses vara otillräknelig göras i två steg. För det första ska vederbörande tillhöra ett av fyra

⁴³ Förkortas PLU.

⁴⁴ SOU 2012:17 s. 303.

⁴⁵ SOU 2012:17 s. 509.

⁴⁶ SOU 2012:17 s. 511 ff.

⁴⁷ SOU 2012:17 s. 519 och 539 ff.

⁴⁸ SOU 2012:17 s. 522 ff.

grundtillstånd⁴⁹, vilka på något sätt påverkar den tilltalades verklighetsuppfattning, kontrollförmåga eller ger den tilltalade hallucinationer och/eller vanföreställningar. För det andra ska den tilltalade på grund av ett sådant tillstånd sakna förmåga att förstå innebörden av sitt handlande eller, om den tilltalade förstår innebörden, sakna förmåga att anpassa sitt handlande därefter.⁵⁰

PLU föreslår att presumption att döma till annan påföljd än fängelse i 30 kap 6 §, ska upphävas eftersom bedömningen ska ske i ansvarsledet. De föreslår dessutom att 31 kap 3 § upphävs, vilket följaktligen gör att påföljden rättspsykiatrisk vård försvinner. Utredningen vill istället införa en lag om särskilda skyddsåtgärder.⁵¹ De särskilda skyddsåtgärderna ska ligga utanför brottsbalken och straffrätten, för att tydligt visa att det inte rör sig om ett straff för individen, utan om ett skydd för samhället från allvarlig brottslighet. För att omfattas av lagen krävs det bland annat att den tilltalade tillhör någon av de fyra grundtillstånden ovan.⁵²

Två år efter att den senaste utredningen presenterades lade regeringen fram två propositioner⁵³. Ingen av dem behandlar frågan om tillräknelighetskravet och vad som händer med PLU:s förslag kring tillräkneligheten återstår att se.

⁴⁹ För vidare läsning om de fyra olika grundtillstånden, se SOU 2012:17 s. 544 ff.

⁵⁰ SOU 2012:17 s. 544 ff.

⁵¹ SOU 2012:17 s. 599 ff.

⁵² SOU 2012:17 s. 620 ff.

⁵³ Prop. 2013/14:119 och prop. 2013/14:222.

5 Den samhällseliga debatten

Förändringarna som har skett i brottsbalken gällande straffbarheten för psykiskt störda har inte lämnats okommenterade bland verksamma jurister. Nedan tas ett antal synpunkter upp, skrivna av jurister insatta i ämnet. Det ska påpekas att vissa kommentarer om rättsläget är skrivna innan de senaste ändringarna i brottsbalken är gjorda. De är likväl relevanta för framställningen och speglar problematiken och diskussionen kring ansvarsbedömningen av psykiskt störda.

5.1 Skuldfrågan

Sten Heckscher var ordförande för Psykansvarskommittén som presenterade sin utredning 2002. Han anser bland annat att ett straff ska kunna utdömas endast om det föreligger ett moraliskt ansvar och de som saknar förmåga att ta ansvar torde hanteras utanför ansvarsreglerna. Enligt Heckscher är uppdelningen mellan tillräkneliga och otillräkneliga en bra lösning för just den moraliska ansvarsfrågan.⁵⁴

Magnus Ulväng, straffrättsprofessor, anser att ett återinförande i sig är förenligt med grundläggande straffrättsliga principer, samt att förändringen är motiverad utifrån rättsstatliga skäl. Däremot tycker han att det fortfarande finns en hel del frågetecken kring vad som är en tillräckligt ingripande påföljd. Han menar att de utredningar som har tagits fram de senaste åren inte har svarat på denna fråga utan enbart ”övergått till empiriska antaganden”.⁵⁵

5.2 Den lagtekniska problematiken

Urban Rönnblom, advokat, för fram domstolens begränsning vid uppsåtsbedömningen. Han tar bland annat upp att undersökningar visat på att

⁵⁴ Heckscher s. 315 f.

⁵⁵ Ulväng s. 229.

en uppsåtsbedömning oftast görs regelmässigt. Vad Rönnblom menar är att det inte är rimligt att domstolarna måste komma fram till att den tilltalade har handlat uppsåtligt eller oaktsamt för att kunna döma till den vård som en psykiskt störd lagöverträdare behöver.⁵⁶ Han framhåller dock att mycket av problematiken kring att skapa en tillfredsställande straffrätt ligger i att det inte går att skapa en tillräckligt tydlig gräns mellan psykiskt frisk och psykiskt störd.⁵⁷

Suzanne Wennberg, straffrättsprofessor, är också negativt inställd till hur domstolens bedömning blir begränsad på grund av det lagtekniska problemet. Om ett vårdbehov ej föreligger vid tiden för domen, kan den tilltalade varken dömas till fängelse eller överlämnas till rättspsykiatrisk vård, utan går fri från påföljd. Hon medger att samma utfall självfallet kommer ske vid en otillräknelighetsmodell, men vid denna modell hade en snävare krets berörts: de otillräkneliga som saknar ansvarsförmåga.⁵⁸

Claes Lernestedt, straffrättsprofessor, har kommenterat förslaget från 2012 och är alltigenom positivt inställd till ett återinförande av tillräknelighetskravet.⁵⁹ Han konstaterar dock att problemet med ansvar och klander vad gäller psykiskt störda lagöverträdare inte kommer att lösas enbart med ett införande av ett tillräknelighetskrav.⁶⁰ En stark kritisk synpunkt som Lernestedt för fram är möjligheten för domstolen att antingen fria den tilltalade på grund av otillräknelighet eller på grund av andra brister på ansvarssidan, som till exempel uppsåt eller oaktsamhet. Det blir en viktig gränsdragning eftersom det ena medför möjligheter till skyddsåtgärder och det andra inte.⁶¹

⁵⁶ Rönnblom s. 365.

⁵⁷ Ibid s. 371.

⁵⁸ Wennberg (1999/00) s. 633.

⁵⁹ Lernestedt s. 133.

⁶⁰ Ibid s. 123 och 134.

⁶¹ Ibid s. 130.

5.3 Begreppet

Wennberg ställer sig frågan om den inte nuvarande modellen är bra, där alla människor erkänns full ansvarsförmåga och där vi ”inte gör någon uppdelning mellan ”vi och dom”?”.⁶² Hon refererar till hur begreppet ”otillräknelig” synes på i psykiatrin, där det anses beröva människor en del av deras mänsklighet, genom att frånta deras ansvarsförmåga.⁶³

Hon påpekar dock att dagens reglering är haltande och svåråtgärdad. Trots psykiatrins användning av begreppet är Wennberg för ett tillräknelighetskrav, där hon vill se de otillräkneliga som en snäv grupp av människor med allvarlig psykisk störning, tillfällig sinnesförvirring eller demens. Av vikt är att otillräkneligheten inte ges en alltför vid tolkning utan endast berör en liten grupp av människor.⁶⁴

5.4 Internationella aspekter

Heckscher anser att våra internationella samarbeten näst intill kräver ett tillräknelighetskrav och att det är dags för Sverige att få en straffrätt som framstår som civiliserad och etisk rimlig. Han menar att straffrätten ”handlar ytterst om att genom hot och straff förmå människor att välja bort oönskade handlingar” och att Sverige, för att upprätthålla detta, måste återupprätta skuldprincipen till fullo.⁶⁵

Wennberg däremot, är tydlig med att framhålla att andra straffsystems användning av tillräknelighetskravet inte är ett tungt argument. Det huvudsakliga syftet med straffrätten är att det ska förmedla värderingar om skuld och klander.⁶⁶

⁶² Wennberg (2002) s. 578.

⁶³ Ibid s. 578.

⁶⁴ Ibid s. 579.

⁶⁵ Heckscher s. 316 f.

⁶⁶ Wennberg (2002) s. 579.

DEL III

6 Tiden innan brottsbalken

6.1 De olika straffrättsskolorna

För att få en förståelse för hur, varför och vad som har präglat debatter och utredningar kring straffbarhet för psykiskt störda genom tiderna behövs kunskap om de bakomliggande ideologiska teorierna. Nedan presenteras de tre straffrättsskolor som i störst mån har påverkat vår syn på frågan.

Under 1800-talets andra hälft utvecklades psykologin till en medicinsk disciplin och modern naturvetenskap, vilket fick betydelse för kriminalpolitiken och rättsväsendet. En ny vetenskap kallad rättspsykiatri växte fram och ambitionerna var att förstå brottslighet som ett fenomen.⁶⁷ Fokus gick från *brottet* till *brottslingen* och biologiska studier av människan gjorde att individen kom i bakgrunden. Människosynen på slutet av 1800-talet var behandlingspessimistisk och tron på en förbättring av de sinnessjukas tillstånd var liten.⁶⁸

Bakgrunden till 1800-talets förändringar inom rättsväsendet tros grunda sig i *den klassiska straffrättsskolan*. Enligt den klassiska skolan ses samhället som en överenskommelse mellan den fria människan och statsmakten, där människan överlåtit en del av sin personliga makt för att skapa ett skydd för den egna säkerheten.⁶⁹ Detta samhällskontrakt bestämmer gränserna för statens rätt att straffa och innehåller de risker som medborgarna löper genom att begå ett brott. Straffrättens syfte enligt den klassiska skolan är avskräckning och allmänprevention.⁷⁰ Denna syn förutsätter dock att människan är en rationell varelse som ingår avtalet med sina likar. Det är

⁶⁷ Qvarsell s. 40.

⁶⁸ Ibid s. 41.

⁶⁹ Ibid s. 41 f.

⁷⁰ Kinberg (1952) s. 54.

därför viktigt att göra en tydlig skiljelinje mellan de som anses rationella och kan hållas ansvariga för sina handlingar och de som inte kan det. Fria från skuld är de som anses vara oförmögna att ta ansvar för sina handlingar: de sinnessjuka och utvecklingsstörda.⁷¹

I och med utvecklingen av de biologiska vetenskaperna på slutet av 1800-talet växte en ny lära fram, kallad *den positiva straffrättsskolan*. Enligt den positiva skolan skulle alla tankar angående människans fria vilja avskaffas och den vetenskapliga kunskapen om människan framhävas. En av de mest framstående inom skolan var Cesare Lombroso. Hans centrala tanke var att brottsligheten är en atavism, ett arv från ett tidigare utvecklingsskede i människans historia. Skälet till varför en person begår ett brott är på grund av dennes biologi och den brottsliga handlingen ses därför som naturlig för förövaren. Lombroso studerade brottslingarnas utseende och började tala om förbrytarmänniskor, vilka identifieras genom kroppsliga abnormiteter. Dessa avvikelser var ofta rent kroppsliga, men Lombroso menade att även psykiska kännetecken i egenskap av nedsatt intelligens, vidskeplighet samt oförmåga till samvetsförebråelser kunde vara kännetecken för en förbrytarmänniska.⁷²

Parallellt med framväxten av den positiva skolan tog även en annan straffrättsteori plats, den som hade Franz von Liszt som grundare. Liszt menade att brottslighet ska bekämpas som ett socialt fenomen, inte vedergällas.⁷³ *Den tredje skolan*, kallad den sociologiska eller moderna skolan, utgår från att brottslighet inte bottnar i människans moraliska brister utan på samhällssituationen.⁷⁴ Brottsligheten ska därför bekämpas med hjälp av politiska instrument och styrmedel, vilket är samhällets ansvar.⁷⁵

⁷¹ Qvarsell s. 41 f.

⁷² Ibid s. 42 ff.

⁷³ Ibid s. 212 f.

⁷⁴ Ibid s. 70.

⁷⁵ Häthén s. 190 f.

6.2 1864 års strafflag

Strafflagen från 1864 vägledades av den klassiska straffrättsläran där det var av betydelse att skilja mellan de som ansågs vara straffbara och de som ansågs vara straffria. Strafflagen använde en uppdelning mellan brottslingar som betraktades tillräkneliga respektive de som betraktades otillräkneliga. De otillräkneliga, som ansågs ha handlat utan förstånd på grund av sjukdom eller ålder, kunde inte straffas för sina handlingar, även om de bedömdes ha handlat med uppsåt.⁷⁶ Särbehandlingen för de otillräkneliga lagöverträdarna stadgades i strafflagens femte kapitel benämnt ”De särskilda grunder som utesluta, minska eller upphäva straffbarheten”.⁷⁷

Bestämmelserna innebar att enbart brister i ”förståndets bruk” kunde göra en brottsling ansvarsfri och därmed straffri. Som nämnt tog den klassiska straffrättens intellektualistiska människoupfattning över andra uppfattningar vid införandet av strafflagen. Individens förmåga att förstå innebörden av lagen och handlingarnas konsekvenser var avgörande för frågan om ansvar.⁷⁸

6.3 Förändringar i början på 1900-talet

Tänkarna på att reformera strafflagen tog fart redan i början på det nya seklet. Den sociologiska skolan hade ett starkt inflytande på tidigt 1900-tal och Liszts idéer kom att spela en stor roll för reformarbetet. Liszt delade in brottslingar i tre grupper: de som kunde förbättras, de som enbart begick brottsliga handlingar av en tillfällighet samt de kroniska brottslingarna som inte kunde förbättras och krävde en livslång, eller åtminstone tidsbestämd internering.⁷⁹

Johan Thyren, riksdagsman och sedermera justitieminister, var starkt influerad av Liszts tankar och menade att syftet med straffrätten inte var

⁷⁶ Prop. 1962:10 del B s. 62.

⁷⁷ Se bilaga A.

⁷⁸ Qvarsell s. 103.

⁷⁹ Ibid s. 212.

vedergällning, utan ett skydd av samhället genom avskräckning, förbättring eller oskadliggörande. Thyren utarbetade ett utkast till en helt ny strafflag. Utkastet kom inte till direkt användning, emellertid bidrog Thyren, med hjälp av sina redogörelser, aktivt till avskaffandet av dödsstraffet år 1921 samt införandet av förvarings- och interneringslagarna.⁸⁰

Thyren ledde utredningen som år 1927 lade fram sitt förslag om förändrad lagstiftning: internering av vissa återfallsförbrytare⁸¹ och förvaring av de psykiskt abnorma⁸², vilka trädde i kraft 1 januari 1928. Förvaringslagen stadgade att den som dömts för ett brott till straffarbete i minst två år, som var farlig för annans säkerhet och som var ”förminskat tillräknelig” enligt 5 kap 6 §, kunde dömas till förvaring för vård. Vårdtiden på anstalten skulle bestämmas utifrån graden av samhällsfarlighet. Utgångspunkten var att de som hamnade under 5 kap 6 § ofta var samhällsfarliga och behövde snarare ett strängare straff än en straffriförklaring. Enligt utredningen var den bästa lösningen ett tidsbestämt straff på en vårdanstalt.⁸³

6.4 Debatten som genererade brottsbalken

Medan Liszt teori, och därmed Thyrens arbete, hade stort inflytande i början av 1900-talet satte istället den positiva skolan sin prägel på reformpolitiken på 1930-talet och framåt.⁸⁴ Olof Kinberg, psykiatriprofessor, kan sägas vara den främste företrädaren för den positiva skolan i svensk straffrättsutveckling.⁸⁵

Kinberg delade Lombrosos medicinska uppfattning om varför människan begår brott.⁸⁶ Han menade att det med hjälp av psykologins vetenskapliga

⁸⁰ Qvarsell s. 213 f.

⁸¹ Lag om internering av återfallsförbrytare (SFS 1927:108).

⁸² Lag om förvaring av förminskat tillräkneliga förbrytare (SFS 1927:107).

⁸³ Qvarsell s. 218 f.

⁸⁴ Ibid s. 212.

⁸⁵ Ibid s. 150.

⁸⁶ Kinberg (1926) s. 33 ff.

metoder skulle kunna gå att lösa alla typer av sociala problem.⁸⁷ Redan på 1920-talet gav Kinberg dåvarande lagstiftning hård kritik. Han ansåg att domstolens avgörande enbart hade en formell betydelse: det var läkare och psykiatriker som i realiteten hade det avgörande inflytandet. Detta eftersom läkarens yttranden sällan frångicks vid domstolens bedömning om den tilltalade skulle förklaras straffri.⁸⁸

Kinberg kritiserade även lagrummens formuleringar. Han ansåg att språket var otydligt, begreppen godtyckliga samt att innehållet inte stämde överens med psykiatrins användning av termerna.⁸⁹ Han riktade särskilt in sig på begreppet tillräknelig och kom fram till att tillräknelighetsföreställningen är ”en metafysisk fiktion som är teoretiskt absurd och praktiskt skadlig”. Han menade att i och med att flera generationer förgäves har försökt hitta ett tillfredsställande tillräknelighetsbegrepp talar det för att begreppet är överflödigt i ett rationellt kriminalpolitiskt system.⁹⁰

Justitierådet Harry Guldberg var också för ett borttagande av tillräknelighetsbestämmelserna och menade att ”straffrättsteorien skulle onekligen stå på säkrare fötter, därest allt tal om tillräknelighet avfördes från diskussionen”.⁹¹

När Karl Schlyter utsågs som justitieminister på tidigt 1930-tal inleddes ett stort arbete med att reformera strafflagen. Schlyter menade att straff som vedergällning tillhörde historien och strafflagens syfte var istället att skydda medborgarna genom individualpreventiva åtgärder. Han förespråkade en så human behandling som möjligt och menade att brottsligheten fick en mer effektiv bekämpning genom behandling, utan att göra avkall på rättssäkerheten.⁹²

⁸⁷ Qvarsell s. 228.

⁸⁸ Kinberg (1926) s. 58 f.

⁸⁹ Ibid s. 54 ff.

⁹⁰ Kinberg (1929) s. 243.

⁹¹ Guldberg s. 10.

⁹² Qvarsell s. 308 ff.

6.5 Förslag till skyddslag

Med Schlyter i ledningen presenterade Strafflagsberedningen sin utredning ”Förslag till skyddslag” år 1956. Utredningen menade att uppdelningen mellan straffbara och straffria människor infördes i rättsordningen vid en tid då enbart ”rena straff” fanns som brottspåföljd. De förde fram att denna modell satts ur spel i och med att nya påföljder införts. Bland annat behandling av olika slag, där den dömdes behov stod i fokus och bedömningen inte endast gjordes utifrån brottets svårhet.⁹³

Beredningen menade att ökningen påföljder ledde till ett märkligt förhållande: de som domstolen förklarade straffria kunde inte dömas till behandling som en påföljd. De tilltalade som föll utanför domstolens påföljdssystem kunde ändå få behandling utanför straffsystemet. Utredningen påpekade att dessa behandlingsåtgärder inte skiljde sig åt och att det därför borde åligga domstolen att utdöma vård för båda typer av lagöverträdare. Utredningen menade att vid en sådan lösning ”kommer något utrymme ej längre finnas för straffriförklaring av psykiskt abnorma lagöverträdare”.⁹⁴

Regeringen valde att gå på utredningens spår och tillräknelighetskravet föll bort ur svensk strafflagstiftning. Trots reformen bibehöll psykiskt störda lagöverträdare en särställning genom särskilda bestämmelser i påföljdsledet.⁹⁵

Det kausalsamband som hade upprättats i samband med lagändringar år 1945⁹⁶ var av särskild vikt vid tillämpning av påföljdsbestämmelserna. Den brottsliga gärningen skulle vara begången *under inflytande av sinnestillståndet* vilket kunde ses som en inskränkning av vårdtanken. Brottsbalken blev en kompromiss mellan de olika straffrättsliga skolorna,

⁹³ SOU 1956:55 s. 273.

⁹⁴ SOU 1956:55 s. 274 f. och 282.

⁹⁵ Prop. 1961:10 s. 5.

⁹⁶ SOU 1942:59.

vilket tydligt syntes vid domstolens påföljdsval. Domstolarna skulle lägga stor vikt vid den dömdes återanpassning till samhället, likaså beakta upprätthållandet av en allmän laglydnad.⁹⁷

⁹⁷ Qvarsell s. 331.

DEL IV

7 Analys och reflektioner

7.1 Analys

Syftet med uppsatsen har varit försöka bringa klarhet i vad anledningen till dagens debatt om ett återinförande av ett tillräknelighetskrav är, och varför lagstiftaren tycks obenägen att införa kravet i svensk straffrätt. I detta avsnitt ska de inledande frågeställningarna diskuteras och besvaras.

Den första frågan handlar om vad som påverkade lagstiftaren att inte ta med tillräknelighetskravet i brottsbalken. Förändringar och lagstiftningsarbeten inom straffrätten var många under 1900-talets första del.⁹⁸ En stark bidragande faktor till förändringarna var framväxten av den positiva- och den sociologiska skolan och dess syn på brottslighet och brottslingar. Utvecklingen av de nya teorierna kan ses som en motreaktion mot den tidigare ledande teorin, den klassiska skolan.⁹⁹ Framförallt fick föreställningarna om en allmänpreventiv och vedergällande strafflag stark kritik då den ansågs både ineffektiv och inhuman. Den ändrade åsikten kring syftet med strafflagstiftningen gick istället mot en tanke om vård och skydd för samhället.¹⁰⁰

Olof Kinbergs strävan för att psykologin skulle kunna lösa alla sociala problem spelade en mycket stor roll för utvecklingen av svensk straffrätt. Tillsammans med Karl Schlyters reformarbete och ståndpunkter om att vedergällning var omodernt slog idéer om individualpreventiva åtgärder och behandling igenom. Att skilja mellan tillräkneliga och otillräkneliga människor fyllde inte längre något syfte, begreppet var överflödigt och betraktades dessutom som svårdefinierat. De som tidigare bedömdes straffria

⁹⁸ Se s. 28 ff.

⁹⁹ Se s. 26 f.

¹⁰⁰ Se s. 28 ff.

fick en bättre behandling och framtid genom domstolens möjlighet att utdöma vård.¹⁰¹

Vad som påverkade lagstiftaren att inte ta med tillräknelighetskravet var således en stark motreaktion mot tidigare strafflag som uppfattades som föråldrad och verkningslös. Detta tillsammans med starka frontfigurer som förespråkade en strafflagstiftning utan ett tillräknelighetskrav.

Den andra frågan handlar om hur dagens debatt ser ut och varför lagstiftaren verkar motsträvig till att införa ett tillräknelighetskrav. Både samhällsdebattörerna och de statliga utredningarna förespråkar en återgång till tillräknelighetskravet. Argumentet som tycks väga tyngst bland dem båda är att dagens modell inte är helt förenlig med skuldprincipen.¹⁰² Att ålägga ansvar hos en person som inte förstått innebörden av sina handlingar tycks inte vara en tillfredsställande lösning. Modellen som vid införandet skulle anses vara mer human än tidigare metod verkar istället ha gått åt andra hållet.

Ett argument som har fått delat mottagande är det faktum att Sverige är nästintill ensamt med ett straffsystem utan ett tillräknelighetskrav.¹⁰³ Hur tungt detta argument ska väga i reformarbetet är debattörerna dock inte ense om.

Regeringens inställning har, sedan frågan togs upp första gången år 1996, varit att utredningen inte ansetts tillräcklig och att det krävs vidare granskning innan ett införande.¹⁰⁴ Istället har mindre reformer vidtagits för att tillfredsställa de missnöjen som uppstått i samhället. Dessa nödlösningar har medfört att lagstiftningen på området är tämligen komplicerad och svåröverskådlig. Vad som har framkommit är att lagstiftaren inte är motvillig till att införa tillräknelighetskravet som sådant, men de hävdar att det ännu inte gjorts tillräckliga undersökningar.

¹⁰¹ Se s. 28 ff.

¹⁰² Se s. 20 ff.

¹⁰³ Se s. 12 ff. och 19.

¹⁰⁴ Se s. 13 f.

Den tredje frågan gäller likheterna mellan den debatt som förs nu samt den som fördes inför brottsbalken. Det finns vissa likheter trots de årtionden som skiljer diskussionerna åt. Ett problem som fortfarande diskuteras är definitionen av en tillräknelig respektive en otillräknelig person. Oklarheten kring definitionen var en av anledningarna till att begreppet lämnades utanför brottsbalken.¹⁰⁵ Dagens utredningar visar inte på att definitionen och gränsdragningen har blivit klarare vilket många kritiker instämmer i.¹⁰⁶

Olof Kinbergs kritik rörande domstolens till synes endast formella avgörande följde med till brottsbalken.¹⁰⁷ Även i dagsläget är domstolarna hårt bundna av vad som har sagts i det rättspsykiatriska utlåtandet. Dock verkar det inte som att det ställs någon kritik mot läkarnas inflytande längre. Efter domen från 1998 och genom domen 2004 verkar domstolen ha accepterat att deras befogenhet vad gäller psykiskt störda är begränsad till påföljdsvalet. Det krävs således ett stort förtroende för läkarnas rättsutlåtande. Graden av den psykiska störningen spelar en oerhört stor roll och blir avgörande för om den tilltalade döms till fängelse, vård eller går fri från påföljd.¹⁰⁸ Förtroende för rättsutlåtanden torde dock spela en stor roll även med ett tillräknelighetskrav, då en liknande bedömning kommer behöva ske för att avgöra om den tilltalade är otillräknelig eller inte.

För att svara på den fjärde och sista frågan krävs en jämförelse mellan vad skälen för borttagandet var år 1965 och vad anledningarna till ett återinförande är idag. Straffrifyklarings och tillräknelighetskravet ansågs överflödigt på 1960-talet. Trots det menar flertalet att ett tillräknelighetskrav är väsentligt i ett straffsystem. Om begreppet och modellen ansågs tillhöra historien och var omodernt för 50 år sedan, varför skulle vi i dagens samhälle vilja ha tillbaka det?

¹⁰⁵ Se s. 30.

¹⁰⁶ Se s. 24.

¹⁰⁷ Se s. 27 f; jfr s. 15 ff.

¹⁰⁸ Se s. 28 f.

Som Psykiatriutredningen nämnde i sin utredning är frågan om straffbarheten för psykiskt störda lagöverträdare en av de svåraste och långdragna debatterna inom straffrätten.¹⁰⁹ Straffrätten, precis som all lagstiftning, kräver dock förändringar i samband med att samhället och synen på brott och straff förändras. Precis som brottsbalken var en motreaktion på den tidigare strafflagen från 1864 kan dagens debatt ses som en motreaktion på brottsbalken.

Vad som går att utläsa från dagens diskussioner och utredningar är att vi har återgått till åskådningar likt de den klassiska skolan förespråkar. Det huvudsakliga syftet med straffrätten enligt nämnda ideologi är allmänprevention vilket debattörer i dagsläget instämmer i. Enligt den klassiska skolan ska dessutom alla människor ses som jämlika och kunna ta ansvar för sina handlingar, förutom de som anses vara oförmögna och därmed vara ansvarsfria: de otillräkneliga.

Det synes självklart att vi går mot en mer globaliserad värld där avståndet mellan olika länder minskar. Därmed kan det tänkas att avståndet mellan olika länders rättsordningar borde minska. Den internationella aspekten kan följaktligen vara ännu en anledning till varför diskussionen har blommat upp de senaste årtiondena.

En jämförelse mellan då och nu, hur resonemangen skiljer sig men även vilka likheter som finns genererar många funderingar kring hur synen på brott och straff för psykiskt störda kommer att arta sig. Vad som är ett stående inslag i debatten, både då och nu, är gränsdragningen mellan ansvariga och ansvarsfria. Definitionen av vad ”otillräknelig” är och vad skillnaden mellan psykiskt störd respektive psykiskt frisk är ännu inte utredd. En klar definition går förmodligen inte att få till stånd, då innebörden varierar i samband med att samhället förändras.

¹⁰⁹ Se s. 5.

7.2 Avslutande reflektioner

Att bestämmelserna kring psykiskt störda lagöverträdare är i behov av en reform synes samtliga vara eniga om. Ett system med ett tillräknelighetskrav verkar onekligen stämma bättre överens med skuldprincipen, vilket enligt min mening är det tyngsta argumentet. De utredningar som har lagts fram de senaste åren har varit otroligt omfattande, trots detta har regeringen valt att skjuta frågan vidare till framtiden. Dock tycker jag att offerperspektivet saknas i diskussionerna kring frågan om skuld. Dessvärre har det inte funnits utrymme att behandla perspektivet i uppsatsen men jag tycker att det är en viktig aspekt som borde få mer fokus i debatten. Det är inte bara den tilltalade som påverkas av en eventuell straffriförklaring, och därmed en ansvarsfrihetsförklaring. För offret kan det spela stor roll om förövaren anses vara ansvarig för sina handlingar eller inte.

Offerperspektivet är knutet till vedergällningstanken, vilken tycks ta en större plats i vår idé om syftet med strafflagstiftningen. Min förhoppning är att den fortsatta utredningen kommer att beakta offerperspektivet i resonemanget kring tillräknelighetsbestämmelserna.

Bilaga A

Strafflag (SFS 1864:11)

5 kap. 4 §

Gerning, som begås af den, som är afwita, eller hwilken förståndets bruk, genom sjukdom eller ålderdomssvaghet, är beröfwat, ware strafflös.

5 kap. 5 §

Har någon, utan egen skuld, råkat i sådan sinnesförvirring, att han ej till sig wisse; ware ock gärning, den han i det medvetlösa tillstånd föröfwar, strafflös.

5 kap. 6 §

Pröfwas någon, som brottslig gerning begått, derwid hafwa af kropps- eller sinnessjukdom, ålderdomssvaghet eller annan, utan egen skuld, iråkad förvirring saknat förståndets fulla bruk, ehuru han ej kan för strafflös anses efter 4 eller 5 paragraferna; då gälle om dödsstraff hwad i 3 paragrafen sägs; och må, i ty fall, efter omständigheterna, annat straff jemväl nedsättas under hwad i allmänhet å gerningen följa bort.

Käll- och litteraturförteckning

Offentligt tryck

Utredningsbetänkanden

SOU 1942:59 Strafflagberedningens betänkande angående strafflagens tillräknelighetsbestämmelser, sinnesundersökning m.m.

SOU 1956:55 Skyddslag.

SOU 1996:185 Straffansvarets gränser.

SOU 2002:3 Psykiskt störning, brott och ansvar.

SOU 2012:17 Psykiatri och lagen.

Propositioner

Prop. 1962:10 Förslag till Brottsbalk.

Prop. 1987:120 Om ändring i Brottsbalken m.m. (straffmätning och påföljdsval m.m.).

Prop. 1990/91:58 Om psykiatrisk tvångsvård m.m.

Prop. 2007/08:97 Påföljder för psykiskt störda lagöverträdare.

Litteratur

Asp, Petter; Ulväng, Magnus; Jareborg, Nils, *Kriminalrättens grunder*, Iustus, Uppsala, 2013.

[cit. Asp, Ulväng och Jareborg]

Heckscher, Sven, 'Tillräknelighet på nytt?' *Flores juris et legum: festskrift till Nils Jareborg.*, s. 313–317, Iustus, Uppsala, 2002.

[cit. Heckscher]

Häthén, Christian, *Stat och straff: rättshistoriska perspektiv*, Studentlitteratur, Lund, 2014.

[cit. Häthén]

Kinberg, Olof, *Lagen och de sinnessjuka*, Stockholm, 1926.

[cit. Kinberg (1926)]

Kinberg, Olof, *Lagen och de psykiskt sjuka*, Bonnier, Stockholm, 1952.

[cit. Kinberg (1952)]

Korling, Fredric och Zamboni, Mauro (red.), *Juridisk metodlära*, 1. uppl., Studentlitteratur, Lund, 2013.

[cit. Korling och Zamboni]

Lernestedt, Claes: "Tillräknelighet som krav för straffansvar – några förhoppningar och farhågor", *Festskrift till Josef Zila* (red. Anders Anderberg), s. 113–134, Iustus, Uppsala, 2013.

[cit. Lernestedt]

Qvarsell, Roger, *Utan vett och vilja: om synen på brottslighet och sinnessjukdom*, Carlsson, Stockholm, 1993.

[cit. Qvarsell]

Radovic, Susanna och Anckarsäter, Henrik (red.), *Tillräknelighet*, 1. uppl., Studentlitteratur, Lund, 2009.

[cit. Radovic och Anckarsäter]

Artiklar

Asp, Petter och von Hirsch, Andrew: 'Straffvärde', *SvJT* 1991 s. 151–176.

[cit. Asp och von Hirsch]

Guldberg, Harry: 'Om straff och tillräknelighet.', *SvJT* 1946 s. 1–14.

[cit. Guldberg]

Kinberg, Olof: 'Har ett på empirisk-psykologisk grund uppbyggt straffsystem användning för ett tillräknelighetsbegrepp?', *SvJT* 1929 s. 229–244.

[cit. Kinberg (1929)]

Rönblom, Urban: 'Ansvar och påföljd för psykiskt störda lagöverträdare', *SvJT* 2005 s. 361–371.

[cit. Rönblom]

Ulväng, Magnus: 'Straffbegreppet', *SvJT* 3016 s. 221–236.

[cit. Ulväng]

Wennberg, Suzanne: 'Behovet av straffrättslig särbehandling av psykiskt avvikande brottslingar', *JT* 1999/00 s. 612–640.

[cit. Wennberg (1999/00)]

Wennberg, Suzanne: 'Psykisk störning, brott och ansvar – För och emot Psykansvarskommitténs betänkande', *SvJT* 2002 s. 576–587.

[cit. Wennberg (2002)]

Lagkommentarer

Sandahl och Ulväng, Karnov Lexino, brottsbalk (1962:700) 29 kap. 3 §, 2017-09-01, besökt 2018-05-13.

Sandahl och Ulväng, Karnov Lexino, brottsbalk (1962:700) 31 kap. 3 §, 2017-09-09, besökt 2018-04-17.

Karin Sandahl, Karnov internet, brottsbalk (1962:700) 30 kap 6 §, not 1392, besökt 2018-05-13.

Karin Sandahl, Karnov internet, brottsbalk (1962:700) 30 kap 6 §, not 1400, besökt 2018-05-13.

Karin Sandahl, Karnov internet, brottsbalk (1962:700) 31 kap 3 §, not 1430, besökt 2018-04-17.

Publikationer

Svenska akademiens ordbok över svenska språket, 13. uppl., Svenska akademien, Stockholm, 2005.

[cit. SAOB]

Meijer, Bernhard, Westrin, Theodor, Berg, Ruben G:son, Söderberg, Verner och Fahlstedt, Eugène (red.), *Nordisk familjebok: konversationslexikon och realencyklopedi*, Ny, rev. och rikt ill. uppl., Nordisk familjeboks förl., Stockholm, 1919.

[cit. Nordisk Familjebok]

Rättsfallsförteckning

NJA 1998 s 162.

NJA 2004 s 702.